

L. Balogh Béni

A magyar–román kapcsolatok a kárpátaljai bevonulástól Besszarábia átadásáig (1939–1940)*

A 20. századi magyar–román viszony történetében fontos hely illeti meg az 1939. március 15-e és 1940. június 28-a közötti rövid, alig több mint egy éves időszakot. Kárpátalja visszafoglalását követően ugyanis a magyar külpolitika egyik legfontosabb célkitűzése – az ország függetlenségének megőrzése mellett – az erdélyi területi revízió megvalósítása lett. Igaz, 1939 őszéig a magyar kormány még „csupán” a kétségtelenül igen nehéz helyzetben lévő erdélyi magyarság helyzetének javítását szorgalmazta, ezt követően azonban nyíltan a területi kérdésre helyezte a hangsúlyt, s ebbe az irányba próbálta befolyásolni a nagyhatalmakat is. A bukaresti álláspont ezzel szemben mindvégig mereven kitartott a trianoni határok sérthetlenségének elve mellett, s ha időnként mutatkoztak is az „engedékenyebb” magatartásnak bizonyos jelei, ezek csupán taktikai lépések voltak.

A területi *status quo* fenntartása azonban egyre nehezebb feladatnak bizonyult. Románia nemzetközi téren elszigetelődött, s 1939 őszétől a két nagyhatalom: Oroszország és Németország szorítása közé került. A versailles-i békerendszer felbomlott, és 1940 júniusában annak legfőbb „őre”, Franciaország is kénytelen volt kapitulálni a német hadsereg előtt. Bukarest gyökeres külpolitikai fordulatot hajtott végre Németország felé, onnan remélve támogatást határai megvédésére. Ez azonban illúzióknak bizonyult, és Nagy-Románia hamarosan megszűnt létezni: 1940 júniusának végén elveszti Besszarábiát és Bukovina egy részét, majd rövidesen Észak-Erdélyt és Dél-Dobrudzsát.

Tanulmányunk célja – a fenti keretek között – a mindkét ország történelmében jelentős szerepet játszó, 1940. augusztus 30-án meghozott második bécsi döntés előzményeinek ismertetése, az ehhez vezető út felvázolása. A tárgyalt időszakban csupán a magyar–román diplomáciai kapcsolatokra térünk ki, a kétoldalú viszony egyéb összetevőit, így például az erdélyi magyar kisebbség helyzetének alakulását ezúttal nem vizsgáljuk.

A tavaszi román mozgósítás

1939. március közepén, a honvédség kárpátaljai bevonulásával egyidejűleg,¹ feszültté vált a román–magyar viszony. Romániában olyan valótlan hírek láttak napvilá-

¹ Részlet a „*Múltunk könyvek*” c. sorozatban hamarosan megjelenő kötetből. (A szerk.)

got, hogy a magyar hadsereg oda is be fog törni, s feltételezések keringtek egy állítólagos magyar–német paktumról. Az is szóbeszéd tárgyát képezte, hogy Magyarországon német katonaság tartózkodik, s a honvédség felkészülve várja a parancsot az erdélyi bevonulásra.²

Március 15-én a román kormány diplomáciai úton megpróbálta elérni, hogy a Huszttól északkeletre eső területekre ne vonuljon be a honvédség, mivel ezekre Románia is igényt tart. A kérést Csáky István magyar külügyminiszter határozottan elutasította. A román vezérkar ezt követően csapatokat vonultatott föl a határra, és részleges mozgósítást rendelt el, amit tömeges behívások követtek.

A magyar–román kapcsolatokban kialakult feszültség csak lassan oldódott. Csáky a március 23-i külügyi bizottsági ülésen leszögezte: nincs szándékában Románia ellen katonai akciót indítani. A román aggodalmak eloszlatása végett a külügyminiszter írásban is biztosította Raoul Bossy budapesti román követet, hogy a magyar kormány a Kárpátalja elfoglalásával kialakult új, közös határvonalat ugyanolyan „*lelkiesmeretesen fogja respektálni, mint a múltban a régít*”.³

1939 márciusának végén a két ország között létrejött a megegyezés a kölcsönös leszerelésről, de erre egyelőre nem került sor. Romániában még áprilisban is előfordultak bevonulások, az erősítési munkálatok sem álltak le, több hidat aláaknáztak, Arad környékén eltorlaszolták az országutat. A határ menti városokból egyes hivatalokat elköltöztettek, az ottani románok pedig „nyakra-főre” értékesítették ingatlanaikat.⁴

Április 6-án a magyar külügyminiszter egy újabb levelet nyújtott át, amelyben leszögezte: kormánya már a kárpátaljai bevonulás kezdetén parancsba adta csapatainak Románia teljes határvonalának tiszteletben tartását.⁵ A románok végre április 14-én elrendelték az idősebb évfolyamok leszerelését, majd ezt követően, 16-án megkezdődött a magyar csapatok leszerelése is. A hónap végéig mindkét ország visszavonta a határon felvonultatott csapatait. A békehelyőrségekbe visszavont román erőket azonban továbbra is felemelt létszámon tartották. A határ egész hosszában védelmi jellegű – erősítési – előkészületekbe fogtak.⁶

Megvonva a márciusi román mozgósítás mérlegét, a bukaresti magyar követ, Bárdossy László némi lekicsinyléssel „mozgósítási komédiának” nevezte a történeteket, melyek ország-világ előtt felfedték, hogy Románia katonailag mennyire felkészületlen, s hadseregét több mint három hét alatt még mobilizálni sem képes.⁷ A kétségtelenül meglévő fejtelenségből (Kolozsváron és más nagyvárosban például se hirdetemény, se lapközlemény nem jelent meg arról, hogy kinek kell bevonulnia) Armand Călinescu miniszterelnök viszont – Mikó Imre szavaival – „koszorút vont a román katona feje köré”, s azt állította, hogy a behívottak négyszerese (!) jelentkezett a csapatoknál, elhallgatva például azt, hogy a csendőrök az aggodat és a serdülőket is behajtották a városokba. A mozgósítással Călinescu szerint megüzenték a külföldnek, hogy Románia – határai épségéért – „bárkivel szemben minden erejével verekedni fog”.⁸

Diplomáciai versenyfutás

„Verekedésre” egyelőre nem volt szükség, mivel Románia külpolitikai helyzete 1939 márciusát követően kedvezően alakult, lényegesen jobban, mint Magyarorszáké. Közelebb állt, mint valaha, Németországhoz, amely nemcsak Szlovákiát vette védnöksége alá, hanem Romániát és Jugoszláviát is nyíltan előnyben részesítette Magyarországgal szemben.⁹ Stratégiai jelentősége miatt a brit külügyminisztérium is meglehetősen nagy figyelmet szentelt Romániának. Ennek legfőbb jele az április 13-i angol–francia garancia volt, amely – igaz – „csupán” Románia függetlenségére vonatkozott, és nem területi integritására. Ha Csehszlovákia, és vele együtt a kisantant már nem is, de a Balkán-paktum még létezett, s Jugoszlávia ezt úgy értelmezte, hogy még mindig kétoldalú szerződés köti Romániához. Bár Gafencu külügyminiszter angol- és franciabarátságához nem fért kétség, a román külpolitika alapját ebben az időszakban a nagyhatalmak közötti, fokozottan óvatos egyensúlyozás képezte. Végső célként továbbra is a területi integritás, s ennek alárendelve a lehetőség szerinti legnagyobb külpolitikai mozgástér megőrzésének elvét követték.

Magyarország ezzel szemben inkább látszatszikereket ért el. Az évtizedes célok közül megvalósult ugyan a kisantant és Csehszlovákia felbomlása, folytatódott az elcsatolt területek visszavétele, létrejött a geostratégiai szempontból fontos magyar–lengyel határ, mégis, mindez a Nagynémet Birodalom Kárpát-medencei behatolásával járt együtt. A Magyarország körüli német gyűrű szorosabbá vált, a revíziós sikerekért pedig meg kellett fizetni a Hitler által már 1937 novemberében kilátásba helyezett, s azóta többször is megígért árat. Így tehát a magyar külpolitikában Kárpátalja elfoglalása után egy rövid időre – legalábbis látszólag – erősödött a német orientáció,¹⁰ Teleki Pál miniszterelnök Nyugat iránt érzett személyes szimpátiáinak, valamint annak dacára, hogy a magyar külpolitika legfőbb célkitűzése 1938-tól egyre inkább az ország függetlenségének megőrzése volt. Ráadásul áprilisban a Foreign Office is „leírta” Magyarországot, mint most már „végrelegesen a német érdekkörben lévő, nagymértékben csatlós államot”, amelynek irányában minden engedmény hiábavaló lenne.” Igaz, a brit külügyminisztérium bizonyos fokú megértést is tanúsított Magyarország nehéz helyzete iránt, s tudta, hogy „*most a magyaroknak lavírozniuk kell*”.¹² Mindezzel együtt a délkelet-európai államok londoni „ranglistáján” az amúgy is harmadik helyezett Magyarország pozíciója tovább gyengült, míg a Jugoszláviával együtt másodikként szereplő Romániáé erősödött.¹³

1939. április második felében fontos diplomáciai tárgyalásokra kerített sort úgy a magyar, mint a román külpolitika. Teleki és Csáky Olaszországban, ezt követően Németországban tárgyalt, míg Gafencu Berlinbe, Londonba, Párizsba és Rómába látogatott el.

Hitler mindkét ország képviselőit fogadta. A Romániával és Magyarországgal szemben követendő birodalmi politika alapelvét már 1938 novemberében kifejtette külügyminisztere, Ribbentrop előtt: mindkét vasat tűzben tartani, s a helyzet alakulásától függően Németország javára formálni.¹⁴ Ehhez tartotta magát most is, azzal a különbséggel, hogy időközben a román kőolaj és gabona – s ezzel együtt Bukarest – fontossága még inkább felértékelődött a szemében. A magyarokról

általában lekicsinylően és rosszállóan nyilatkozott Gafencunak, kijelentve, hogy nem áll érdekében egy nagy Magyarország létrejötte. Ameddig ő, Hitler, számíthat Románia „barátságára”, semmilyen módon nem fogja Magyarország ez irányú törekvéseit támogatni. Gafencu arra kérte Ribbentropot, hasson a magyarokra egy Romániával történő megegyezés érdekében.¹⁵

A néhány nappal később szintén Berlinben tárgyaló Telekiékkel is alapvetően barátságos volt a hangnem, bár szinte semmilyen konkrét ígéret nem hangzott el német részről. Csáky tájékoztatása szerint Hitler a románok „gyanús magatartására” tett megjegyzést, kijelentve, hogy „erősen figyelni kell” őket. A magyar vezetőket Gafencu kérésének szellemében arra biztatta, kössenek kisebbségi egyezményt Romániával, mivel meg kell akadályozni, hogy ez az ország „*az ellenséges propaganda áldozatává váljék*”.¹⁶

Az olasz álláspont már kedvezőbb volt a magyaroknak. Mussolini, aki Ciano külügyminiszter naplójegyzete szerint „*általában előítéllettel viseltetik a románokkal szemben*”¹⁷, kijelentette: „*akárhogy is futnak a románok Róma után, az olasz kormány semmiféle egyezményt sem fog Romániával kötni Magyarország nélkül*”. A magyar vezetőket viszont figyelmeztette: ha Romániát „*túl hirtelen és túl erősen szorongatják, teljesen Németország karjaiba kergetik*”.¹⁸

Gafencu számára a legnagyobb sikert londoni tárgyalásai hozták, ahol elmondása szerint meleg fogadtatásban részesült, és a Foreign Office megértést tanúsított Románia nehéz külpolitikai helyzete iránt; lelkesedve mesélte Bossynak, hogy Halifax külügyminiszterrel össze is barátkozott.¹⁹ Gafencu egyébként Hitlerre is jó benyomást tett,²⁰ akárcsak Ciano grófra, aki szerint a román politikus „*tetszetős ember (...) és egészen éles agyú*”.²¹

Párhuzamot vonva Telekiék és Gafencu látogatásai között, nyilvánvalóvá válik Románia pozíciójának felértékelődése ebben az időszakban úgy nyugati, mint olasz, és főleg német szemszögből, amit Gafencu ügyes egyensúlyozással ki is aknázott. Magyarország helyzete már jóval nehezebbnek bizonyult; sokkal inkább ki volt téve a német nyomásnak, s Olaszország, amelyben pedig támaszt keresett ez ellen, egyre kevésbé akart és tudott a magyar elvárásoknak megfelelni.

Az erdélyi magyar revízió ügye

Kárpátalja visszafoglalását követően a magyar külpolitika egyik legfőbb célkitűzését – az ország függetlenségének megőrzése mellett – az erdélyi revízió megvalósítása képezte. A kormány ezt Németország aktív segítségével, magyar fegyveres erőre támaszkodva akarta véghezvinni. A terv összefüggésben volt Teleki azon elképzelésével, hogy a Németország és a nyugati hatalmak közötti esetleges konfliktustól Magyarországot távol kell tartani, meg kell őrizni fegyveres semlegességét és haderejének ütőképességét. Erdély visszacsatolását a háborús helyzet által teremtett lehetőség kihasználásával kellett volna megvalósítani, a nagyhatalmi összecsapás befejezte előtt.²² A miniszterelnök felfogását híven tükrözi az 1939. április 7-én Hamilton Bruce előtt tett kijelentése: amíg ő áll a kormány élén, országa

nem fogad el semmilyen területet idegen kézből, ideértve Erdélyt is.²³ Úgy tűnt, ő a legalkalmasabb magyar államférfi arra, hogy megvalósítsa az igazságtalan trianoni békeszerződés revízióját, anélkül, hogy a Harmadik Birodalom elkötelezettjévé válna.²⁴

A katonai vezetés – élén Werth Henrik vezérkari főnökkel – a revízió megvalósítását illetően nem értett egyet Telekivel. Werth azt vallotta, hogy az eljövendő háborúból Magyarország sem maradhat ki, abban részt kell vennie, mégpedig Németország oldalán, amelynek támogatása nélkül a revíziót is elképzelhetetlennek tartotta. Teleki helyzetét megnehezítette, hogy a magyar közvélemény jelentős része is összekapcsolta a revízió ügyét a németekhez való feltétlen hűséggel. Olyannyira, hogy aki *„németellenes vagy nem kifejezetten németbarát politikát folytat, az egyenesen revízióellenesnek tűnik fel. Ez olyan rettentő kényszerhelyzet, amelyből alig van szabadulás”* – panaszkolt egy alkalommal Teleki.²⁵

Az erdélyi magyar területi igények, mint láttuk, 1939 tavaszán nélkülözték a nagyhatalmi támogatást. A német vezetés Románia megnyerése érdekében a status quo alapján történő kétoldalú megegyezést támogatta, s minden érdeke a délkelet-európai térség stabilitásának megőrzéséhez fűződött. A már említett áprilisi Hitler–Gafencu találkozón a Führer biztosította a román külügyminisztert, hogy nem akarja visszaállítani Magyarország régi határait. A magyaroknak ő semmit sem ígért, de még így is túl sokat adott – állította Gafencu szerint a Führer,²⁶ aki 1939. augusztus 8-án Csáky előtt azt fejtegette, milyen nagy német áldozatokkal járt az eddigi magyar revízió gyakorlati végrehajtása. Ez után leszögezte, hogy a Kárpátalja és Felvidék visszatérével a további magyar igények támogatása *„a katonai adottságokra való tekintettel nem lehetséges, éppoly kevésbé, mint ahogy Magyarország sem gondolna arra, hogy hadba szálljon Elzász-Lotaringiára vonatkozó esetleges német igények érdekében”*.²¹

Elvi támogatáson kívül Rómában sem lehetett sokkal nagyobb eredményt elérni. Az olasz vezetőknek 1939. augusztus 18-án a magyar külügyminiszter egy gondosan előkészített, térképmellékletekkel ellátott, részletes feljegyzést nyújtott át a „bővített korridor” elve alapján kidolgozott erdélyi területi követeléséről. A terv nem keltett különösebb érdeklődést, Csáky viszont megígérte, hogy Magyarország nem fogja Romániát „sem megtámadni, sem kihívni” Olaszország beleegyezése nélkül.²⁸

Az erdélyi revízió szükségességéről a magyar diplomácia – lehetőség szerint – a nyugati hatalmakat is igyekezett meggyőzni, mivel Teleki tisztában volt azzal, hogy tartós területi rendezésre csak ezek jóváhagyásával kerülhet sor.

Pelényi János washingtoni magyar követ arról számolt be, hogy az amerikai rokonszenv megnyerésének fő kerékkötője az, hogy ott az egész *„a németgyűlölet szemüvegén át nézik”*. Sumner Welles külügyi államtitkár előtt a követ éppen ezért az erdélyi kérdés „önállóságát” próbálta kidomborítani. Kettejük 1939. júliusi találkozásán az amerikai tisztségviselő „megértést és jóindulatot” tanúsított, Magyarország követeléseit igazságosaknak ismerte el, de óvott a kalandtól, az önhatalmú lépésektől.²⁹

A londoni követ, Barcza György minden alkalmat fölhasznál annak kihangsúlyozására, hogy Magyarország németekkel szembeni kiszolgáltatott helyzetének „eredeti oka a trianoni szerződésben és az akkori győztesek velünk szemben tanúsított nemtörődömségében keresendő (...) Minket még jobban megcsonkítottak, meggyaláztak és tehetetlenségre kényszerítettek a győztesek, mint a németeket”³⁰

A nem éppen magyarbarát Sargent, a Foreign Office politikai osztályának vezetője április 13-án arról biztosította Barczát, hogy Anglia a Romániával folytatott tárgyalásai során mindig ügyelt arra, hogy Magyarországot Romániával szemben még feszültebb helyzetbe ne hozza, s ezért nem is garantálta annak területi integritását. Kifejtette: „jól tudja, sőt érti is”, hogy Magyarország nem mondhat le „Romániával szemben bizonyos területi rendezések reményéről sem”, s az angol kormány minden békés megegyezés útján létrejött megoldást üdvözöl.³¹

1939 nyarán a brit kormány nem tartotta célszerűnek ugyan a területi kérdések felvetését, de érdeklődést mutatott az erdélyi magyarság helyzete iránt. Június 14-én Barcza át is adott Cadogan, brit külügyi államtitkárnak egy jegyzéket, mely szerint az erdélyi magyarság helyzete nehezebbé vált a Romániának nyújtott angol garancia óta. Csáky utasítására a magyar követ azt is elmondta, hogy a két ország között területi problémák vannak, s ezek megoldása nélkül nem lehet tartós béke a Duna völgyében. Cadogan azonban kijelentette, hogy a területi kérdés felvetése nem célszerű.³² Hasonlóan nyilatkozott néhány héttel később Sargent is, aki a probléma felvetését „veszélyesnek és időszerűtlennek” tartotta, tekintettel a feszült nemzetközi helyzetre. Bár a britek nem tekintették „a magyar–román határt sem ideálisnak, sem véglegesnek”,³³ és bizonyos mértékig szimpatizáltak a magyar elképzelésekkel, mégis Romániának kedveztek, elsősorban azért, hogy ellensúlyozzák az egyre erősebb délkelet-európai német befolyást.

Egy Bukarestbe eljuttatott tervezetben a brit kormány ugyanakkor elismerte, hogy Magyarország és Románia között léteznek területi problémák, ezeket „szabad és békés tárgyalásokon, nyugodt légkörben lehet rendezni”.³⁴ Az angol álláspont „fájdalmas meglepetést” okozott a román fővárosban. Augusztus 10-én Gafencu kijelentette, hogy semmiféle határmódosítás nem jöhet számításba, és figyelmeztette Le Rougetel brit ügyvivőt, hogy tapasztalatai szerint a magyarok a kisebbségi kérdést mindig revizionista célok érdekében vetik föl. Az angol félelmeket elmélyítendő, Gafencu megjegyezte: Magyarország megerősödése és szomszédainak gyengülése a tengelyhatalmak pozíciójának megszilárdulását jelentené a térségben.³⁵

Bár a müncheni egyezmény óta, amely sokkolta a román közvéleményt, fel-felröptek olyan hírek, hogy Románia esetleg hajlandó lenne csekély területi engedményekre Magyarországgal szemben, ezeknek sem most, sem később nem sok valós alapjuk lehetett.³⁶ A belpolitikai változásoktól függetlenül, a két világháború közti Nagy-Románia külpolitikája a versailles-i rendszer, a *status quo* megőrzésére, az ország határainak védelmére irányult. Ezzel párhuzamosan a román nemzeti ideológiában is az elért siker védelme és legitimizálása került előtérbe, megerősödött a területközpontú szemlélet. Az 1919–1920-as határok biztonsága miatti aggodalom nemegyszer neurotizáló következményekkel járt az ország bel- és külpolitikájában.³⁷

A területi kérdésekben a mindenkori kormány és ellenzéke szinte kivétel nélkül egyetértett. Iuliu Maniu, a Nemzeti Parasztpárt vezetője, s az egyik legtekintélyesebb román politikus, bár 1939 januári memorandumában élesen bírálta Erdély és a Bánság „szégyen nélküli” kizsákmányolását a Regát által, és e területek autochton lakosságának elszegényedéséről beszélt, a leghatározottabban kijelentette: „Erdélynek és a Bánságnak egységesnek és románoknak kell maradnia”, s elvetette a politikai autonómia gondolatát, mivel „az erők egyesítésére” van szükség.³⁸ Gafencu a román képviselőház június 9-i ülésén elismerte ugyan a kisebbségi probléma jelentőségét, de azt élesen elválasztotta a területi kérdésektől. Azt a következtetést vont le, hogy a román területi integritás nemcsak a román külpolitika alapja, hanem egyben az európai rendnek és békének is alapelve.³⁹

Míg a románok semmit sem voltak hajlandók visszaadni, addig a magyar vezetők alapján véve mindent vissza akartak szerezni abból, amit 1920-ban jogtalanul elveszítettek.⁴⁰ Igaz, a két világháború közötti magyar külpolitika egyik legfontosabb célkitűzésére, a területi revízióra inkább az *optimális* jelző illik, mintsem az integrális. Ez azt jelentette, hogy olyan revízióra kell törekedni, amit a majdani nemzetközi helyzet optimálisan lehetővé tesz,⁴¹ kevesebb területtel is be lehet érni, számolva azzal, hogy újabb és újabb revíziós lehetőségek adódnak. Amint Teleki Pál fogalmazott: mint magánember mindent visszakövetelne, de mint államférfi hajlandó a kompromisszumra.⁴²

Bár nem kizárólagosan, de a magyar politikai gondolkodást a birodalmi gondolat, a Szent István-i állameszme uralta, s ez eléggé kontraproduktívnek bizonyult, mivel a külföld legtöbbször értetlenül, és néha bosszankodva fogadta ennek érvrendszerét.⁴³ Ez a tény nem zárja ki a revízióval kapcsolatban fennálló kétségtelen szimpátiát és megértést akár angol, akár amerikai kormánykörökben, de az is igaz, hogy áthidalhatatlan szakadék tátongott a magyar elképzelések, s az alapvetően etnikai elvű brit megközelítések között.⁴⁴

A kisebbségi egyezmény körüli huzavona és az augusztusi román mozgósítás

A revíziót a nagyhatalmak nem támogatták, ellenben szorgalmazták – igaz, más-más okokból kifolyólag – a két ország közötti viszony normalizálását, s az erdélyi magyar kisebbség helyzetének rendezését. Az olasz vezetés Gafencu római látogatása során „jóindulatú érdeklődést” mutatott a román–magyar kapcsolatok iránt, s feltehetően a kisebbségi kérdés megoldására biztatta Romániát. Hitler viszont, mint láttuk, Telekinek javasolta egy kisebbségi szerződés megkötését a románokkal, amit Csáky már április 13-án felvetett a külügyi bizottság ülésén, megismételve e „barátságos lépést” május első napjaiban.

Április 15-én Bárdossy ezt a kérdést is szóba hozta Gafencu előtt, aki szerint azonban a kisebbségek helyzetét már rendezték. „*Legfeljebb papíron, és így sem kielégítő módon*” – válaszolta a magyar követ, majd kifejtette, hogy a jogok tényleges biztosítása érdekében nem történt semmi, sőt a rekvirálások idején a magyar lakossággal szemben a legkíméletlenebb megkülönböztetést alkalmazták. Gafencu ekkor ezt még erőteljesen tagadta,⁴⁵ május 11-én azonban – legalábbis Bárdossy előtt, akit külföldi

körútjáról hazatérve ismét fogadott – már ő maga is a „leghatározottabban” elítélte a diszkrimináló intézkedéseket, és „megengedhetetlenek” tartotta, hogy a román kormány nem teljesíti ígéreteit. Akárcsak Rómában, most is hozzátette azonban: a megoldás mégsem az, hogy Románia a kisebbségi kérdés kezelését illetően beleszólást engedjen egy idegen állam kormányának. Főleg akkor nem, ha olyan ország kormányáról van szó, ahol „köztudomás szerint messzemenő igényeket táplálnak Romániával szemben”.⁴⁶ A Csáky által javasolt egyezményt firtató kérdésre kitérően válaszolt, de érzékeltette, hogy inkább a bledi megállapodás gondolatához kéne visszatérni.⁴⁷ Egyben kifogásolta a magyar kormány szerinte ingadozó politikáját, amely „hol minden ok nélkül bántóan rideg, hol némileg barátságosabb” hangnemet üt meg Romániával szemben, „jogos kétségeket” támasztva ezzel e politika céljait illetően.

Magyar részről nem tápláltak illúziókat a kétoldalú viszony tartós javulását illetően. Csáky 1939. április végi feljegyzése szerint a magyar–román viszony hetekkel ezelőtt „elégé rossz” volt, most holtponton van. A kapcsolatok normalizálását a kisebbségi szerződés megkötésétől teszi függővé a dokumentum, Csáky azonban – feltehetően a magyar revíziós tervekre, és a románok ez irányú hajthatatlanságára gondolva – megjegyzi: „Románia különös beállítottságánál fogva nem igen hiszem, hogy valaha is túl lehet haladni a normális szomszédi viszony keretein”.⁴⁸

Az 1939. augusztusi nagyarányú román mozgósítással egyidejűleg ismét fagyossá váltak a kétoldalú kapcsolatok. E hónap 8-án ugyanis Gafencu riasztó híreket kapott Németországból az ottani katonai készülődésről és egy esetleges délkeleti irányú német támadás tervéről, amelynek állítólagos célja a kőolaj források megszerzése volt.⁴⁹ A román vezérkar elrendelte a mozgósítást és a hadsereg nyugati határon való összevonását. A tartalékosok behívását az őszi hadgyakorlatokra való felkészüléssel indokolták. A fegyverben lévők száma rövidesen elérte az 500 ezret, közülük negyedmilióan Erdélyben állomásoztak. A pánikszerű román mozgósítás szeptemberben is folytatódott, ekkor már az Erdélyben összevont csapatok mintegy háromszoros túlerőt képeztek a határ innenső oldalán felvonult magyar egységekkel szemben. A behívások mértéke rövidesen elérte az általános mozgósítás 80%-át, a román hadsereg létszáma az 1 millió felé közeledett.⁵⁰

A magyar légi felderítés augusztus 20-tól észlelte a csapatmozgásokat, 23-án felvonulásszerű csapatszállításokat jelentett Erdély belsejéből a határ felé. Válaszul Werth is elrendelte a részleges mozgósítást és a határon állomásozó erők készségbe helyezését.

A német veszély mellett Bukarest egy küszöbön álló magyar betöréstől is tartott,⁵¹ és arra gyanakodott, hogy Németország a magyarokon keresztül akar közvetett nyomást gyakorolni rá, megakadályozandó egy esetleges közös román–lengyel felépést a Birodalommal szemben. Tény, hogy a háború előestéjén a magyar–román feszültség bizonyos mértékű fenntartása – fegyveres konfliktus kitörése nélkül – német érdek is volt; Berlin ügyes manőverekkel igyekezett elmélyíteni a románokban a magyar veszély gondolatát, a német védelem egyidejű felajánlásával nyugtatva meg őket.⁵²

Augusztus 24-én Bárdossy tiltakozott Gafencunál, aki kezdetben tagadta a csapatmozgásokat, de Magyarország „megnyugtatóására” megemeltámadási szerződést ajánlott föl. Románia katonai előkészületeit a külügyminiszter azzal magyarázta, „*hogy két hatalmi csoport között néhány nap múlva esetleg kitör a háború*”.⁵³ A budapesti kormány – Csáky szavaival élve – „500 000 román szurony nyomása alatt” nem volt hajlandó a megemeltámadási szerződésről tárgyalni és az ötletet elvetette.

Az elutasítás a Foreign Office-ban nem keltett jó benyomást, ezért Londonnak küldött üzenetében Csáky világosan leszögezte: a magyar vezetésnek „*esze ágában sincsen Romániát megtámadni*”.⁵⁴ Hasonló értelemben nyilatkozott Vinci olasz követnek Teleki Pál is, aki szerint Romániával szembeni területi követeléséről országa ugyan nem mond le, de általános háborút sem akar előidézni. „*Bármely háborús lépés nyilvánvalóan világháborúhoz vezetne, ennek felelősségét pedig Magyarország nem akarja magára vállalni*” – mondotta Teleki.⁵⁵ A követet Csáky is biztosította, hogy Olaszország előzetes jóváhagyása nélkül Magyarország nem fogja sem megtámadni, sem provokálni Romániát, viszont mozgósítani fog.⁵⁶

Jugoszláv közvetítéssel október elején megállapodás született a közös határon fölvonult katonai alakulatok létszámának csökkentéséről. Létrejöttében fontos szerepet játszott a román kormány Besszarábia miatti fokozott aggodása, illetve annak felismerése, hogy a közvetlen német veszély helyébe Lengyelország újbóli felosztása óta a szovjet fenyegetés lépett. Jelentős erőket csoportosítottak át a keleti határvonalra, s az Erdélyben állomásozó román csapatok létszáma november elejére újra az augusztus 15-i állapotnak felelt meg.

A szovjet veszély fokozódása

Az 1939. augusztus 23-án megkötött szovjet–német megemeltámadási szerződés, az ún. Ribbentrop–Molotov paktum híre sokkolóan hatott a román vezetésre. Bár nem lehetett tudomása a szerződéshez csatolt titkos jegyzőkönyvről, amely befolyási övezetekre osztotta föl Kelet-Közép-Európát,⁵⁷ a bukaresti kormány pánikba esett: világossá vált számára, hogy nem folytathatja addigi, óvatosan egyensúlyozó külpolitikáját, amelyet elsősorban a nagyhatalmak, s különösen a Szovjetunió és Németország közti ellentétek kihasználására alapozott.⁵⁸ Úgy érezte, hogy nemzetközi téren elszigetelődött, mivel az egymással „baráti” német és szovjet kolosszus közé szorult; a függetlenségét garantáló Nagy-Britannia és Franciaország földrajzilag messze esett, Magyarországnak, Bulgáriának és a Szovjetunióknak pedig területi igényei voltak vele szemben.

A német–szovjet megegyezés a magyar kormányt is váratlanul érte, s nagy lélektani hatással volt Telekire. A miniszterelnök eddig is úgy gondolta, hogy egy várható világháborúban a nyugati hatalmak győzelme elkerülhetetlen, de most e meggyőződés szilárd erkölcsi alátámasztást is nyert azáltal, hogy összefogott a nácizmus és a bolsevizmus, melyek egyaránt a Gonoszt jelképezték számára. Teleki politikájának alapköve az volt, hogy Magyarország soha, semmilyen körülmények között sem engedhet meg magának egy Nyugattal szembeni háborút. Tudta ugyanakkor, hogy az

ország földrajzi helyzete miatt a németekkel együtt kell működni egy bizonyos fokig, és remélte, hogy a szövetséges hatalmak megértik e kényszerhelyzetet.⁵⁹

A második világháború kitörésekor, 1939. szeptember elején, Magyarország és Románia is semleges maradt. Mindkét kormány célja az volt, hogy távol tartsa országát a konfliktustól, és megőrizze függetlenségét. Budapest német kérésre nem tett ugyan hivatalos semlegességi nyilatkozatot, de szigorúan semleges politikát folytatott. Azzal, hogy Teleki, az államfő egyetértésével, kívül tartotta az országot a háborún, s megtagadta a lengyelek elleni fellépést a németek oldalán, kétségtelenül a 20. század egyik legnépszerűbb magyar külpolitikai döntését hozta meg.⁶⁰ E lépés Nyugaton is kedvező visszhangra talált: a brit külügyminiszter később angolos „hévvel” „valóban nagyon tisztességes és amellet okos dolog”-nak minősítette,⁶¹ a State Department pedig nagyra becsülte („*greatly appreciates*”) a magyar kormány „férfias” magatartását.⁶²

A román koronatanács a brit és francia hadüzenet után néhány nappal semlegességi nyilatkozatot fogadott el, melyet megküldött Berlinnek. A szeptember 17-én bekövetkezett lengyelországi szovjet támadás miatt a bukaresti kormány kényes helyzetbe került, mivel az 1926-os szerződés szerint Romániának szovjet támadás esetén segítséget kellett volna nyújtania szövetségesének. A lengyel kormány azonban nem kérte a segítséget, Bukarest pedig érvénytelennek nyilvánította a szerződést, és 21-én semlegességi nyilatkozatot küldött Moszkvának is.⁶³

A szovjetekkel való háborút sikerült ugyan elkerülnie Bukarestnek, de a Besszarábiára igényt tartó Moszkva egyre nagyobb fenyegetést jelentett Nagy-Romániára nézve. A helyzetet találóan jellemezte Sztálin a második moszkvai útján tartózkodó Ribbentrop előtt: nem kell tartani sem Románia, sem a balti államok akciójától, mivel ezen országok „nagyon megijedtek”.⁶⁴

A magyar dilemma 1939 őszén

Bár a Teleki-kormány elsődleges célját 1939 őszén az ország függetlenségének megőrzése és a háborúból való kimaradás képezte, Erdély visszaszerzése továbbra is fontos prioritása maradt a magyar külpolitikának. Mint Csáky kifejtette: „*Magyarország (...) továbbra is és minden eshetőségben szabad kezet óhajt magának biztosítani*” Romániával szemben.⁶⁵

A magyar vezetés előtt álló legfőbb dilemma az volt, használják-e ki Románia kényes nemzetközi helyzetét – a várható besszarábiái szovjet bevonulást – a revízió érdekében, s adott esetben működjenek-e közre Moszkvával Bukarest ellenében, vagy sem. Ezzel kapcsolatban két, egymással ellentétes álláspont körvonalazódott.

A vezérkari főnök és a honvédelmi miniszter meg volt győződve: ha a Szovjetunió fegyveresen lép fel Romániával szemben, akkor ezzel egyidejűleg a honvédségnek is támadnia kell, s a kedvező alkalmat kihasználva, addig kell cselekedni, amíg a román erők zöme keleten van lekötve.⁶⁶ Álláspontját Werth a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács (LHT) felé több memorandumban is megfogalmazta, és katonai megállapodást sürgetett Moszkvával az akció időpontjának egybehangolásáról.⁶⁷

A politikai vezetés, élén a miniszterelnökkel, már jóval óvatosabb volt. Teleki nem-

csak arra törekedett, hogy a revízió lehetőleg német közreműködés nélkül valósuljon meg, de „irtózott” a szovjetekkel való együttműködés gondolatától is. Szilárdan hitt abban, hogy Magyarországnak semmiképpen sem szabad „*áttörnie azt a gátat, ami szabad folyást engedne az orosz áradatnak*”.⁶⁸ Ezenkívül nem volt meggyőződve arról, fel van-e kellőképpen készülve a honvédség Erdély visszafoglalására, és igen súlyos külpolitikai aggályai voltak, hiszen egyik nagyhatalom sem támogatót volna egy ilyen akciót. Londonba küldött bizalmi embere is azt jelentette, hogy Magyarország akkor számíthat megértésre, ha csupán korlátozott és ésszerű igényeket támaszt Romániával szemben, s elkerüli a Szovjetunióval, illetve a Harmadik Birodalommal való cinkosság gyanúját.⁶⁹

Olaszország, amelynek segítségére Teleki számított a revízió megvalósításában, a „legnagyobb nyugalmat és óvatosságot” ajánlotta október elején a magyar vezetésnek. Az olasz álláspont a miniszterelnök pozícióját erősítette, s a minisztertanács ülésén végül is az ő álláspontja kerekedett fölül.⁷⁰

Werthet felbőszítette a döntés, Bartha honvédelmi miniszter lemondással fenyegetőzött. A vezérkari főnök nem törődött bele a vereségbe, és újabb tervet dolgozott ki egész Erdély elfoglalására egy Románia elleni szovjet támadás esetén. Az LHT december 19-én és 22-én tárgyalta meg az előterjesztést, s elsősorban Teleki, illetve Keresztes-Fischer belügyminiszter érveinek hatására elvetette azt. A határozat értelmében egy katonai akciót csak akkor tartottak indokoltnak, ha:

- veszély fenyegeti az erdélyi magyar kisebbséget;
- bolsevista forradalom tör ki Romániában;
- Románia harc nélkül átenged területeket Oroszországnak vagy Bulgáriának.⁷¹

A román kormány mindeközben egy sor diplomáciai lépéssel próbált enyhíteni kétértelmű helyzetén, igaz, csekély eredménnyel. Mint Bárdossy jelentette, szorongató helyzetében a román kormány abban reménykedik, hogy a közös (nyilván szovjet) veszedelemmel szemben az utolsó pillanatban még létrejöhet egy magyar-román megegyezés. „*Annak azonban semmi jele – mint írta — hogy ezért a megegyezésért hajlandók lennének komoly áldozatot hozni*”,⁷² azaz területi kérdésekről továbbra sem voltak hajlandók tárgyalni. Talán Gafencu, a hajlékony és ügyes diplomata ment el a legmesszebb e téren, amikor állítólag kijelentette októberben az őt felkereső Bertrand de Jouvenel francia publicistának, hogy a végleges béke érdekében bizonyos erdélyi területek Magyarországnak való átadásába is beleegyezne. Bárdossy előtt azonban a román külügyminiszter tagadta, hogy ilyen kijelentést tett volna. Annyit ismert el, hogy Jouvenelnek „*nem hangsúlyoztam (...) külön nyomtatékkal Románia területi integritásának feltétlen fenntartását...*”⁷³

A román ellenzék, s különösen Iuliu Maniu Nemzeti Parasztpártja, ha lehet, még a kormánynál is hajthatatlanabb volt a határkérdés ügyében. A kolozsvári magyar konzul december végén úgy értesült, hogy Maniu véleménye szerint ki kéne használni azt a viszonylag kedvező nemzetközi helyzetet, hogy Olaszország kivételével egyik nagyhatalom sem támogatja a magyar revíziót, és meg kellene egyezni Magyarországgal mindennemű területi engedmény nélkül. E célból elegendő volna széles körű jogokat biztosítani a kisebbségeknek, a rendelkezéseket azonnal átültetni

a gyakorlatba, s kultúraautonómiát nyújtani a Székelyföldnek. Ezzel szerinte megfosztának Magyarországot mindenféle propaganda lehetőségétől.⁷⁴

A román pozíció erősödése

A fenyegető szovjet és magyar veszéllyel szemben Románia Olaszországhoz fordult támogatásért. Nem sokkal a fasiszta nagytanács 1939. december 8-i bejelentése után, miszerint Olaszországot minden érdekli, ami a Balkánon történik, a román király Rómába küldte Victor Antonescu volt külügyminisztert⁷⁵, kipuhatólandó az olasz álláspontot egy szovjet–román konfliktus esetére. A román küldött arra kérte Cianót, hadd hasson a magyarokra, ne támadják hátba Romániát egy orosz agresszió esetén. Az olaszok ígéretet tettek a közvetítésre és biztosították Antonescut, hogy szovjet támadás esetén Róma fegyverrel, munícióval és repülőgépekkel siet Bukarest segítségére.⁷⁶

Ciano meghívására 1940. január elején Csáky Velencébe látogatott. Az olasz külügyminiszter kilátásba helyezte: ha Magyarország biztosítékot nyújt Romániának arra nézve, hogy azt nem támadja hátba, „számíthatna a határ menti területsávnak és a Bánát körüli részeknek átengedésére”.⁷⁷ Csáky ezzel szemben kijelentette, miszerint „Magyarországnak akkora területet kell visszakapnia, hogy döntő befolyást gyakoroljon a Kárpátok védelmére” (nyilván a szovjetekkel szemben), s átadta Cianonak a Teleki és munkatársai által még a múlt év őszén kidolgozott, a magyar területi követelések maximumát és minimumát feltüntető térképgyűjteményt és statisztikai táblázatokat.⁷⁸ Egyben felhatalmazta Cianót, közölje Bukaresttel: ha Románia „becsületesen, fegyveresen védi Besszarábiát vagy bármely más határát”, és nem következnek be az LHT által decemberben megfogalmazott feltételek, Magyarország nem fogja hátbatámadni.⁷⁹ Bár Ciano mérséklő hatással volt Csákyra, a magyar külügyminiszter nem hagyott kétséget az iránt, hogy országa a Romániával szembeni területi követeléseket most ugyan elhalasztja, de azokat még az európai háború lezárása előtt szeretné rendezni.

Még inkább enyhült Románia nemzetközi elszigeteltsége a Balkán-antant tagállamainak belgrádi konferenciája nyomán. A február 4-én nyilvánosságra hozott közlemény leszögezte, hogy a négy tagállam egyesülve marad a szövetség keretén belül, s közösen óvja meg mindegyik „a függetlenséghez és a nemzeti területükhöz” való jogot.⁸⁰ Budapesten e szavakat a „területi integritás” közös védelmeként értelmezték, s az idegességet csak fokozta, hogy Gafencu állítólag kijelentette: Németország garantálni fogja Románia határait.⁸¹

Bukarest Magyarországgal szembeni pozíciója 1940 elején tehát megerősödött, amit a német és az olasz állásponton is le lehetett mérni. Ciano Csáky tudomására hozta: a belgrádi konferenciával kapcsolatos magyar keménység Rómában érthetetlen, a németek pedig kijelentették, hogy a béke fenntartása a Balkánon a Birodalom létérdeke, és „még hozzájárulni sem akarnak olyan témához, amely akár csak közvetve is délkelet-európai konfliktus lehetőségére utal”.⁸² A nyugati hatalmak, bár hallgatólagosan továbbra is elismerték a román–magyar határ rendezésének szük-

ségességét, a kérdés napirendre tűzését csak a háború után, a békekonferencia keretei között tartották lehetségesnek.

Mindez arra készítette a magyar kormányt, hogy 1940 februárjában, lényeges engedményeket téve, módosítsa korábbi revíziós elképzeléseit. Egy angol barátjával folytatott beszélgetés eredményeként⁸³ Teleki egy új koncepciót dolgozott ki, melynek lényege abban állott, hogy Besszarábia esetleges szovjet elcsatolása már nem vonná maga után automatikusan a magyar beavatkozást.

A miniszterelnök utasításait követve, február 9-én Barcza biztosította Halifax angol külügyminisztert:

- Magyarországnak senki ellen nincsenek támadó szándékai;
- Magyarország el van szánva, hogy akár fegyverrel is megvédi függetlenségét és nemzeti becsületét egy agresszióval szemben;
- semmilyen körülmények között Budapest nem fog közös akcióba lépni Moszkvával.⁸⁴

A módosított revíziós elképzeléseket tartalmazó részletes memorandumot és annak egy rövid összefoglalását 1940. március 6-án nyújtotta át Barcza a Foreign Office vezértitkárának. A memorandum szerint – melyet Párizsba is megküldtek – Magyarország, bár nem mond le Romániával szembeni területi követeléseiről, nem fog kísérletet tenni ezek háborús úton való kieroszakolására. Ez alól két kivételt említ a dokumentum:

1. ha a Szovjetunió és Románia között konfliktus robbanna ki, és ez a balkáni helyzet felborulásához vezetne;
2. ha Románia átadná Dobrudzsát Bulgáriának.

Nem kíván beavatkozni azonban, ha Bukarest sikeresen ellenáll a szovjeteknek, vagy ha a szövetségesek Románia védelmére kelnek; továbbá akkor sem, ha a Szovjetunió békés úton szerzi vissza Besszarábiát. Végül, még abban az esetben is, ha a honvédség elfoglalná Erdélyt, a háború végén a magyar kormány alávetné magát a békekonferencia döntésének.⁸⁵

A memorandummal behatóan foglalkoztak a brit külügyminisztériumban. Egy hosszas feljegyzésben a történelmi határok visszaállításának gondolatát (bár a memorandum ilyen javaslatot nem tartalmazott) ésszerűnek minősítették ugyan, de a revíziót, mint „időszerűtlent” ismét elvetették.⁸⁶ London ez idő tájt leginkább attól tartott, hogy a magyar területi igények kielégítése „*stratégiai szempontból egyenesen megrendítené Románia helyzetét*”, bár egyéb, így pl. etnikai jellegű fenntartásai is voltak.⁸⁷

A német átvonulás kérdése

1940 első hónapjaiban a magyar kormány ismét súlyos dilemma elé került. Január elején ugyanis a német hadvezetés elrendelte egy Románia ellen irányuló hadműveleti terv kidolgozását. Ennek célja a kőolajmezők védelme volt egy szövetséges támadás esetén, mely támadást Hitler nem tartott kizártnak a Fekete-tenger vagy Szaloniki irányából.⁸⁸ Berlint az is rendkívül aggasztotta, hogy a román kőolajszállítások igencsak akadoztak a tél folyamán, s minden diplomáciai nyomás ellenére sem

sikerült a bukaresti kormányt rábírní az 1939 szeptemberében jegyzőkönyvileg is rögzített havi 130 000 t nyersolaj hiánytalan leszállítására.⁸⁹

Bár a hivatalos német külpolitika mindvégig mérsékletre intett, a magyar katonai vezetéssel bizalmasan közölték, hogy Románia esetleges lerohanásában a honvédségnek is szerepet szánnak. Teleki számára az volt a kérdés: mi legyen a magyar magatartás, amennyiben a németek Romániába való átvonulást követelnek, vagy azt kérészkolják. Ha átengedik a németeket és együttműködnek velük, az a revízió megvalósulását jelentheti, viszont szembefordítja Magyarországot a Nyugattal, és a semlegesség feladásához vezet. Ha elutasítják a német kérelmet, akkor ez a döntés egyenlő a politikai öngyilkossággal: semmissé válnak a területgyarapodások és bekövetkezik a német megszállás.

A feloldhatatlannak látszó dilemmában külső támogatásra nem számíthatott a miniszterelnök. Nem vitte közelebb a megoldáshoz március végi római útja sem. Az olasz külügyminiszter ez alkalommal kijelentette, hogy nem tud tanácsot adni, mert minden a körülményektől függ,⁹⁰ Mussolininak pedig nem volt megjegyzése a német átvonulás kérdésében. Az olasz diktátor ekkor már eltökélte magát a Hitlerrel való szoros szövetség mellett, de azt javasolta, Magyarország Róma hadba lépése esetén is „maradjon csendben semleges”. Teleki erdélyi revíziós elképzeléseit Mussolini „érdeklődéssel” hallgatta, s újból megerősítette: „Romániának megmondták, hogy csak akkor állnak vele komolyan szóba a jövőben, ha Magyarországgal rendezi ügyeit”.⁹¹ Cianóra jó benyomást tett a magyar miniszterelnök,⁹² akit „tárgyilagosnak és józannak” látott a Bukaresttel szembeni magyar követeléseket illetően. Teleki elmondta, hogy „semmit nem fog tenni Románia ellen”, mert nem akarja Európa kapuit Oroszország előtt megnyitni. Nem titkolta nyugatbarátságát, s azt, hogy „pestisként fél a teljes német győzelemtől”. Kifejtette: csak az a kívánsága, hogy hazáját a konfliktustól távol tartsa.⁹³

Március végén újabb riasztó hírek érkeztek Budapestre arról, miszerint egy Románia elleni német támadás esetén Berlin követelni fogja Magyarországtól csapatai átvonulását, és ennek visszautasítása háborút vonna maga után. A minisztertanács április 1-i ülésén Csáky az esetleges német átvonulási kérelem elfogadása mellett állt ki, míg Teleki arra figyelmeztetett, hogy „a messzebb jövőre kell nézniünk”, s Erdélyért nem szabad Magyarország nemzeti létét kockára tenni.⁹⁴ Mivel a kormány Csáky javaslatát fogadta el, 6-án egy szűkebb körű megbeszélésen megbízták Werthet, dolgozzon ki egy katonai tervet arra az esetre, ha magyar–német tárgyalások kezdődnének Románia megtámadása ügyében.

1940 áprilisára azonban a Romániát fenyegető német invázió veszélye némileg csökkent, ha nem is múlt el teljesen, mivel Bukarest engedett a kőolajszállítások ügyében: március 6-án kötelezettséget vállalt havi 200 000 t nyersolaj szállítására, áprilisban pedig – a skandináviai német katonai sikerek hatására is – elkötelezte magát a dunai kőolajszállítások biztonságának garantálására.⁹⁵

Sorozatos gazdasági és belpolitikai engedményei ellenére ekkor még úgy tűnt, Bukarest el van szánva függetlenségének és semlegességének megőrzésére. A legszűkebb politikai vezetés a brit és francia garanciákban, illetve e két nagyhatalom

fegyveres támogatásában bízva, 1940. április 19-én azt a döntést hozta, hogy akár német, akár szovjet támadás esetén az ország fegyveres ellenállást fejt ki. A terv szerint a román hadsereg a feltételezett támadás első hullámának elhárítása után védelembe vonul, és szükség esetén használhatatlanná teszi a kőolajmezőket.⁹⁶

A magyar kormány helyzete is egyre kényesebbé vált. Májusban zavar állt be az angol–magyar diplomáciai viszonyba, s a tervezett német átvonulás kapcsán O'Malley budapesti angol követ egyre többször firtatta a magyar semlegesség fenntarthatóságának határait.⁹⁷ Hitler is fokozódó gyanakvással figyelte a magyar kormány tevékenységét, s aggasztónak találta, hogy értesülései szerint Magyarország katonai erőszakot akar alkalmazni Romániával szemben. Május 14-i levelében elvetette a Teleki által még április közepén javasolt német–magyar–olasz tárgyalások ötletét, és újból kihangsúlyozta: elsőrendű német érdek, hogy „*a Balkán nyugalma és békéje ne zavartassék meg*”. Teleki válaszában biztosította Hitlert: Magyarország „jogos követeléseit” későbbi időpontra halasztja, hogy a „baráti nagyhatalmak érdekeit és azok taktikai érvényesítését” ne zavarja.⁹⁸

Werth és a német vezérkar között május közepén folytak ugyan tárgyalások egy Románia elleni támadásban való magyar szerepvállalásról, de Hitler levele nyomán Telekiek előtt világossá vált, hogy a német támadást, és így a magyar részvétel kérdését is a Wehrmacht nyugati offenzívája egy időre levette a napirendről.

A több hónapja tartó súlyos dilemma Telekiék szempontjából tehát viszonylag szerencsésen oldódott meg: Magyarország megőrizte függetlenségét és semlegességét, igaz, a remélt erdélyi területi revízió nem valósult meg. Romániának – a németek felé tett igen súlyos politikai-gazdasági engedmények árán ugyan, de – szintén sikerült megőriznie szuverenitását és elkerülnie (legalábbis egyelőre) a határait fenyegető veszélyt.

A román külpolitikai fordulat és Besszarábia átadása

1940. május 10-én megindult a Wehrmacht nyugati offenzívája. Rövid időn belül Németország elfoglalta a semleges Belgiumot és Hollandiát, feltétel nélküli megadásra kényszerítette Franciaországot, és úgy tűnt, Anglia napjai is meg vannak számlálva. A bukaresti vezetésben megdöbbenést keltettek a német sikerek, és egyre többen vélték úgy, hogy ereje s gazdasági érdekeltisége folytán egyedül Németország képes megvédeni Romániát a leginkább fenyegető szovjet veszélytől.⁹⁹

A helyzet tarthatatlanságát, felemás voltát a bukaresti magyar követ abban látta, hogy a román kormány a németektől egyrészt védelmet remél, másrészt nem tudja, ezért mekkora árat kér majd Berlin: „*e »védelem« esetleg egyértelmű lesz mindannak a megsemmisítésével, amit a szerencse húsz évvel ezelőtt Romániának juttatott*”.¹⁰⁰ A román félelmeket csak erősítette Fabricius bukaresti német követ május 22-én, Gafencu előtt tett megjegyzése, miszerint „*aki el akar érni valamit, annak adnia is kell*”. Magyarázként hozzáfűzte: „*az oroszok panaszkodnak, hogy Odessza túl közel van a határhoz. Mivel Odesszát nem lehet elköltöztetni, a határt lehetne valamivel odébb tolni.*”¹⁰¹

Berlinnel kapcsolatos aggályai ellenére a király arra a meggyőződésre jutott, hogy

a nyugati szövetségesek ügye elveszett, és Románia határainak épségével együtt saját trónját is egyedül csak Németországra támaszkodva őrizheti meg. Május 29-én egy szűk körű tanácskozáson felvetette a kérdést: tartson-e ki Románia a minden oldalról veszélyeztetett semlegessége mellett, vagy pedig „alkalmazkodjon a realitásokhoz”? A király Tătărescu miniszterelnökkel együtt az utóbbi, tehát a semlegesség feladása, a németekhez való közeledés mellett döntött. Április 19-i álláspontjával szemben a mostani helyzetben minden fegyveres ellenállást kilátástalannak ítélte, és elvetette ezt a lehetőséget.¹⁰² Gafencu nem értett egyet a gyökeres külpolitikai fordulattal és lemondott. Június 20-án, közvetlenül Franciaország kapitulációja előtt, a román kormány nyilatkozatban kötelezte el magát Németország mellett. Másnap biztosították a bukaresti német követet, hogy a közeledés érdekében megteszik a szükséges belpolitikai intézkedéseket is.

A magyar hadvezetésre nagy hatással voltak a német hadisikerek, a román politikai irányváltás viszont zavart keltett. Werthnek bele kellett törődnie, hogy Bukarest lépése egyelőre megköti a katonák kezét, s a fegyveres leszámolás lehetősége bizonytalan időre kitolódik.¹⁰³

A szovjet kormány viszont június második felében érkezettnek látta az időt területi követeléseinek teljesítésére Romániával szemben. 23-án Molotov külügyminiszter értesítette Németország moszkvai nagykövetét, hogy „a besszarábiai kérdés megoldása” nem tűr további halasztást. Válaszul Berlin két nap múlva közölte: az előző évi szovjet–német paktum szellemében „teljes szimpátiával” tekint a probléma békés rendezésére, és abban érdekelt, hogy Románia ne váljék hadszíntérre.¹⁰⁴

Június 26-án este Molotov huszonnégy órás határidővel ultimátumot nyújtott át Davidescu román követnek, Besszarábia és Észak-Bukovina átadását követelve Bukaresttől. Románia német segítségben bízott, Berlin viszont – akárcsak Róma – azt a határozott tanácsot adta a román kormánynak: engedjen a szovjet kérésnek. A Koronatanács másnap két ülést is tartott, s végül úgy döntött, fegyveres ellenállás helyett elfogadja az ultimátumot.¹⁰⁵ A szovjet csapatok június 28-án lépték át a határt, és négy nap alatt birtokba vették a románok által kiürített mintegy 50. 000 km²-nyi területet.

A Pruton túli területek elvesztése rácafolt Nagy-Románia „megbonthatatlan egységének” tézisére, amelyet a bukaresti propaganda két évtizeden át sulykolt a román közvéleménybe. Az „*Egy barázdát sem vissza!*”, s ehhez hasonló jelszavakhoz szoktatott lakosság túlnyomó részére most kiábrándítóan hatott a legfelsőbb vezetés döntése a területátadásról, és megfutamodásnak érezte azt. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy Bulgária és Magyarország is rövidesen érvényesíteni kívánja területi követeléseit, precedensnek tekintve a szovjet lépést.

*

A román–magyar államközi viszony 1939 márciusa óta eltelt több mint egy évről elmondható, hogy azt – a két ország külpolitikai prioritásait tekintve – kibékíthetetlen ellentét uralta. A magyar kormány az ország függetlenségének és semlegességének megőrzése mellett az erdélyi területi revízió megvalósítását tartotta fő feladatának, míg a román vezetés elsődleges célja a területi integritás minden áron való megőrzése

volt. Miként azt Bethlen István 1940 elején egy memorandumban kifejtette: „Az erdélyi kérdésben területi kompromisszum, amelybe mindkét fél megnyugodhatna, teljesen elképzelhetetlen. (...) Amíg Erdély román kézben van, Magyarország minden külpolitikai aktivitása ennek visszaszerzésére fog irányulni, fordítva, ha Magyarországhoz kerülne vissza, viszont Romániának lenne ez a célja.”¹⁰⁶

A revíziót – Olaszországon kívül – egyik nagyhatalom sem támogatta egyértelműen. Németország „mindkét vasat tűzben tartotta”, de inkább Romániának kedvezett, s elsőrendű érdeke volt a balkáni *status quo* és béke megőrzése. Az angol-szász hatalmak elismerték ugyan a versailles-i békerendszer igazságtalanságát, hallgatólagosan a magyar–román határ bizonyos korrekciójának szükségességét is, de időszerűtlennek és veszélyesnek találták konkrét területi kérdések felvetését. Ami Olaszországot illeti, elvi támogatáson kívül nem sok segítséget nyújtott a magyar revíziós politikának, mivel nagyhatalmi pozíciói folyamatosan gyengültek. A magyar revízió érvrendszerében a néprajzi, történelmi szempontok helyett fokozatosan a stratégiai érvek kerültek előtérbe, elsősorban a szovjet veszély feltartóztatásának a szükségessége a Kárpát-medencében döntő befolyással bíró, „erős Magyarország” által.

A bukaresti álláspont ezzel szemben – mint láttuk – mindvégig mereven a határok sérthetlenségének elvét hangsúlyozta. Akárcsak a magyar, a román érvelés egyik alappillére is a Szovjetunió elleni védőbástya-szerep hangsúlyozása képezte, mely szerep betöltésére Bukarest szerint az egységes Nagy-Románia lett volna hivatott.

Bár az 1939. tavaszi „diplomáciai versenyfutásból” még Románia került ki győztesen, a nemzetközi viszonyok gyökeres megváltozása következtében egy évvel később már az ország pusztá léte forgott kockán, és nem sokkal Besszarábia júniusi átadását követően újabb súlyos területi veszteségek érték.

Jegyzetek

1. A kárpátaljai bevonulásról ld. Macartney, C. A.: *Teleki Pál miniszterelnöksége 1939–1941*. Occidental Press, Budapest, 1993, 9–27. o., vagy Dombrády Lóránd: *Hadsereg és politika Magyarországon 1938–1944*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986, 22–26. o.
2. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) K 63 1939 27/1. Román helyzetjelentések.
3. *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945* (a továbbiakban: DIMK), IV. kötet (összeállította Juhász Gyula), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962. 45. sz. irat.
4. Romsics Ignác (főszerk.): *Magyarok kisebbségben és szórványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai, 1919–1944*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1995, 25. sz. irat.
5. Bossy, Raoul: *Amintiri din viața diplomatică 1918–1940* (Emlékek a diplomáciai életből 1918–1940). vol. al II-lea 1938–1940. Humanitas, București, 1993, 131. o., valamint DIMK, IV. kötet, 152. o., 81. sz. jegyzet.
6. Dombrády: *i. m.* 26–27. o.
7. MOL K 63 1939 27/1.
8. Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. A „Studium” kiadása, Budapest, 1941 /Reprint, é. n./, 229–230. o.

9. Macartney: *i. m.* 39. o.
10. Fülöp Mihály – Sipos Péter: *Magyarország külpolitikája a XX. században*. Aula, Budapest, 1998, 212. o.
11. Macartney: *i. m.* 45. o. Halifax külügyminiszter csak az év augusztus elején változtatta meg a véleményét.
12. Bán D. András: *Illúziók és csalódások. Nagy-Britannia és Magyarország 1938–1941*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998, 68–69. o.
13. Romsics Ignác: A brit külpolitika és a „magyar kérdés”, 1914–1946. In *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996, 104. o.
14. Calafeteanu, Ion: *Români la Hitler* (Románok Hitlernél). Univers Enciclopedic, București, 1999, 22. o.
15. U. o. 31–32. o., valamint Hillgruber, Andreas: *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu. Relațiile germano-române 1938–1944* (Hitler, Károly király és Antonescu marsall. A német–román kapcsolatok 1938–1944 között). Humanitas, București, 1994, 85–86. o.
16. DIMK IV. kötet, 116. sz. irat, valamint Hillgruber: *i. m.* 85. o.
17. *Ciano grófnaplója 1939–1943*. Ármádia Kiadó, 1999, 73. o.
18. Réti György: *Budapest–Róma Berlin árnyékában. Magyar–olasz diplomáciai kapcsolatok 1932–1940*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 1998, 166. o.
19. Bossy: *i. m.* 141. o.
20. Hillgruber: *i. m.* 86. o. Igaz, a Führer rövidesen megbízhatatlannak minősíti Gafencut, s a későbbiek során is ezt vallja (*u. o.* 87. o.).
21. Ciano: *i. m.* 72. o. Ezzel szemben Csáky külügyminiszter határozottan ellenszenves volt az olasz vezetők, és főleg Ciano előtt, s ez a körülmény nem használt a magyar–olasz baráti viszonynak.
22. Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919/1945*. Második, átdolgozott kiadás. Kossuth Könyvkiadó, 1975, 213. o.
23. Bán D. András: *i. m.* 69. o.
24. Czettler Antal: *Teleki Pál és a magyar külpolitika 1939–1941*. Magvető Kiadó, Budapest, 1997, 25. o.
25. Barcza György: *Diplomataemlékeim 1911–1945*. Európa-História, 1994, 1. kötet, 398. o.
26. Bossy: *i. m.* 140. o.
27. *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968, 241. sz. irat.
28. Kis Aladár: *Magyarország külpolitikája a második világháború előestéjén (1938. november–1939. szeptember)*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973, 224. o.
29. DIMK IV. kötet, 239. sz.
30. Barcza: *i. m.* I. kötet, 434–435. o.
31. DIMK IV. kötet, 78. sz. irat.
32. Bán D. András: *i. m.* 73. o.
33. Romsics: *A brit külpolitika...i. m.* 105. o.
34. Kis: *i. m.* 234. o.
35. Calafeteanu Ion: *Revizionismul ungar și România* (A magyar revizionizmus és Románia). Editura Enciclopedică 226–22, 1995. o.
36. A találgatásokra ld. pl. Román Ildikó: A magyar–román viszony alakulása 1937–1940 között. *Regio*, 1994. 3. sz. 107. o, vagy Macartney: *i. m.* 44. o.
37. Gáll Ernő: A román nemzet ideológia – tegnap és ma. *Regio*, 1995. 1–2. sz. 207. o.
38. MOL K 63 1939 27/1. Iuliu Maniu tevékenységére nézve ld. Bárdi Nándor – Wéber Péter:

- Kisebbségben és többségben: Iuliu Maniu nézőpontjai. *Limes*, 1998. 4. sz., 243–256. o.
39. MOL K 63 1939 27.
40. Pritz Pál: Revíziós törekvések a magyar külpolitikában 1920–1935. In U. ő: *Magyar diplomácia a két világháború között*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1995, 238. o.
41. Ormos Mária: *Magyarország a két világháború korában (1914–1945)*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1998, 125. o.
42. Ablonczy Balázs: Teleki Pál. In Romsics Ignác (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953*. Tanulmányok. Osiris Kiadó, Budapest, 1998, 26. o.
43. Romsics Ignác: Nemzeti traumánk: Trianon. In *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996, 337. o.
44. U. ő: *A brit külpolitika... i. m.* 106. o.
45. *DIMK* IV. kötet, 80. sz. irat.
46. *U.o.* 137. sz. irat.
47. Erre vonatkozóan ld. u. o. 44. sz. irat 62. sz. jegyzetét.
48. *U. o.* 103 b. irat.
49. Mușat, Mircea – Ardeleanu, Ion: *România după Marea Unire* (Románia a Nagy Egyesülés után), vol. II. Partea a II-a, noiembrie 1933–septembrie 1940. Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988, 982. o.
50. Dombrády: i. m. 49. és 54. o.
51. Aurică Simion román történész állítása szerint Călinescu miniszterelnök személyes iratai között egy német–magyar tervet találtak Románia és Lengyelország megtámadására (Aurică Simion: *Dictatul de la Viena*. Ediția a II-a, Editura Albatros, București, 1996, 66. o.).
52. Dombrády: i. m. 45. és 49. o.
53. *DIMK* IV. kötet, 286. sz. irat.
54. *U. o.* 299. sz. irat.
55. Kis: i. m. 219.0.
56. Réti: *Budapest–Róma... i. m.* 183. o. 57. ld. Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Budapest, Napvilág Kiadó, 1998. 239–240. o. A Romániát leginkább érintő rész kimondta a német fél politikai érdektelenségét a délkelet-európai térségben, elismerte viszont a szovjet érdeket Besszarábiában. (Hillgruber: i. m. 90. o.)
58. Keith Hitchins: *România 1866–1947*. București, Humanitas, 1994. 472–473. o., valamint Hillgruber: i. m. 89. o.
59. Macartney: i. m. 53–54.
60. Fülöp-Sipos: i. m. 215. o.
61. Bán D. András: i. m. 87. o.
62. MOL K 63 1939 27/7. II.
63. Hillgruber: i. m. 93. o. Károly király önkritikusan „praktikus gyávaságának („lașitate practică”) nevezte naplójában a román magatartást (Constantiniu, Florin: *O istorie sinceră a poporului român* [A román nép őszinte története]. Ediția a II-a. Univers Enciclopedic, București, 1999, 343. o.).
64. Constantiniu: i. m. 343. o.
65. *DIMK* IV. kötet, 346. sz. irat.
66. Dombrády: i. m. 57–58. o.
67. Juhász: *Magyarország... i. m.* 226. o.
68. Macartney: i. m. 54. o.

69. *U. o.* 92. o., valamint Czettler: *i. m.* 72. o.
70. Czettler vitatja Juhász és Macartney álláspontját, miszerint a minisztertanács október 5-én vitatta volna meg e kérdést (Czettler: *i. m.* 93. o.).
71. Macartney: *i. m.* 95. o., valamint Dombrády: *i. m.* 70. o.
72. MOL K 63 1939 27.
73. *DIMK* IV. kötet, 453. és 464. sz. irat, valamint Czettler: *i. m.* 84–85. o.
74. MOL K 63 1939 27/4. II., vagy MOL K 63 1939 27/7. II.
75. Réti itt tévesen Ion Antonescut, a későbbi diktátort említi (Réti: *i. m.* 205. o.), Dombrády meg Gafencut, a hivatalban lévő román külügyminisztert (Dombrády: *i. m.* 73. o.).
76. Ciano: *i. m.* 159–160. o., valamint Czettler: *i. m.* 90. és 93–94. o.
77. *DIMK* IV. kötet, 512. sz. irat.
78. A maximális követeléseket tartalmazó terv 78. 000 km²-t csatolt volna vissza Romániától Magyarországhoz 4. 200. 000 lakossal, aminek magyar statisztika szerint 50%-a román, 37%-a magyar és 10%-a német lett volna. A minimális terv 50. 000 km²-t követelt 2. 700. 000 lakossal, melyen a magyarok és románok kb. fele-fele arányban éltek volna. Erre vonatkozóan ld. Macartney: *i. m.* 92–93. o., valamint Réti: *i. m.* 208. o. A magyar javaslatokról általában Rónai András: *Térképezett történelem*. Magvető, Budapest, 1989, 217–237. o.
79. *DIMK* IV kötet, 512. sz. irat, valamint Macartney: *i. m.* 95–96. o.
80. *DIMK* IV kötet, 523. sz. irat, 133. sz. jegyzet.
81. A hír nem bizonyult valónak (Czettler: *i. m.* 97. o.).
82. Czettler: *i. m.* 97. o., valamint *DIMK* IV. kötet, 527. sz. irat.
83. Macartney: *i. m.* 97. o. Czettler feltételezése szerint „az angol barát” maga Macartney lehetett (Czettler: *i. m.* 98. o.).
84. Bán D. András: *i. m.* 86. o, valamint Barcza: *i. m.* I. kötet, 453. o. és II. kötet, 273. o.
85. Juhász Gyula: *A Teleki-kormány külpolitikája 1939–1941*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964, 89–90. o., valamint Macartney: *i. m.* 97–98. o. Juhász Gyula szerint nehezen lehetett volna ennél toleránsabb koncepciót kidolgozni az adott körülmények között (Juhász Gyula: Teleki Pál külpolitikája. In *Teleki Pál és kora. A Teleki Pál emlékévé előadásai*. Szerk.: Csicsery-Rónai István és Vigh Károly. Occidental Press, Budapest, 1992, 39. o.).
86. Bán D. András: *i. m.* 90. o.
87. *DIMK* IV. kötet, 551. sz. irat.
88. Hillgruber: *i. m.* 102. o.
89. *U. o.* 118–119. o. valamint Simion: *i. m.* 106–108. o.
90. Czettler: *i. m.* 101. o.
91. *DIMK* IV. kötet, 581. sz. irat.
92. Teleki többféle revíziós megoldást vázolt az olasz vezetők előtt: Erdély megosztását, autonómiáját és e két lehetőség kombinációját. Kijelentette: „*Félek egy 45%-os kisebbségi országtól, s ezért bizonyos területeket Délkeleten és Északnyugaton kikapcsolnék a revízióból.*” (Réti: *i. m.* 223. o.).
93. Ciano: *i. m.* 193–195. o.
94. Czettler: *i. m.* 102. o.
95. ld. Hillgruber: *i. m.* 119. o., valamint Simion: *i. m.* 108–111. o.
96. *U. o.* 145. és 150. o.
97. Bán D. András: *i. m.* 100. o.
98. *A Wilhelmstrasse... i. m.* 318. sz. irat..
99. Simion: *i. m.* 151. o.
100. *DIMK* V kötet, 57. sz irat, 171. o.

101. Simion: *i. m.* 153. o.
102. *U. o.* 155.0.
103. Dombrády: *i. m.* 93. o.
104. Hillgruber: *i. m.* 106. o.
105. Ld. Constantin, Ion: *România, marile puteri și problema Basarabiei* (Románia, a nagyhatalmak és Besszarábia kérdése). Editura Enciclopedică, București, 1995, 79–85. o., valamint Simion: *i. m.* 172–173. o.
106. *DIMK* IV. kötet, 577. sz. írat.